

Комфорт чи пам'ять

Ольга Лімонова

Урок надає старшокласникам можливість "приміряти" на себе різні соціальні ролі. А також навчитися аргументувати свою позицію за допомогою документальних джерел.

Мета:

ознайомити учнів із моральною проблемою людського вибору; дізнатися думку молоді щодо того, що важливіше – збереження пам'яті чи задоволення потреб прогресу; спонукати учнів до самостійного аналізу джерел; надати можливість учням попрактикуватися в ораторській майстерності.

Очікувані результати:

учні зможуть:

- на основі джерел зробити самостійні висновки щодо проблеми, що важливіше – пам'ять чи потреби прогресу?
- спробувати переконати аудиторію у своїй слушності;
- змодельювати інше облаштування території Бабиного Яру.

Тривалість: 45 хвилин.

Формат: урок, виховна година, позаурочний захід.

Необхідні матеріали:

мультимедійне обладнання, доступ до інтернету, віртуальна виставка «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії», роздатковий матеріал.

План заходу

Крок 1. Актуалізація знань

Актуалізація знань за допомогою двох мап. На екрані або у паперовому вигляді на дошці покажіть учням топографічні плани місцевості навколо Бабиного Яру (1953 та 2008 років), узяті з матеріалів виставки.

Запитання до учнів:

- Як ви думаєте, через що зникли майже всі рельєфні особливості Бабиного Яру?

Крок 2. Робота в групах

Об'єднайте клас у три групи з однаковою кількістю учасників, поставте перед ними завдання, на виконання якого відведіть до 15 хвилин.

Усі групи мають доступ до однакової джерельної бази (віртуальна виставка, роздруковані

текстові та ілюстративні документи, див. додатки). Всім групам видають 12 додатків, щоб вони мали змогу передбачити аргументи візаві.

Завдання для груп:

- Група "**Архітектори**": на основі додатків 1-6 презентуйте та аргументуйте думку про нагальну необхідність саме такої забудови цієї місцевості, яку бачимо на сьогодні (будинки, телевежа, телецентр, метро, спорткомплекс, магазини, заправки тощо).
- Група "**Історики**": на основі додатків 7-12 презентуйте та аргументуйте думку про те, що в цій місцевості категорично не можна нічого будувати, а потрібно створити меморіальний комплекс (вшанувати пам'ять жертв сталінських репресій, жертв Голокосту, жертв Куренівської трагедії).
- Група "**Кияни**": самостійно ознайомтеся з джерелами, а потім розподіліться на дві підгрупи, щоб "збирати плітки" (тобто уважно слідкувати за перебігом роботи двох інших груп). За 5 хвилин до кінця групової роботи ви маєте обмінятися "плітками" про сутність того, що збираються доповідати "архітектори" та "історики".

Крок 3. Презентації груп

Вислухайте спочатку презентації "архітекторів" та "істориків". Виділіть на презентації до 5 хвилин. Далі учасники групи "кияни" на основі своєї роботи з джерелами, а також на основі доповідей інших груп, висловлюють свою думку з приводу забудови Бабиного Яру: яка група була переконливішою, які потреби є у киян, яким чином можна досягти компромісу тощо. Виділіть на цю частину ще 5-7 хвилин.

Крок 4. Дилема

Сформулюйте перед усіма учасниками моральну дилему: забудувати Бабин Яр чи ні. Запросіть усіх до голосування (як організувати голосування, залежатиме від психологічних особливостей класу). Презентуйте результати цього голосування, але не коментуйте, щоб кожен учасник виніс з уроку якесь своє запитання, над яким поміркував особисто.

З «ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ ДЕСЯТИРІЧНОГО ПЛАНУ МІСЬКОГО БУДІВНИЦТВА М. КИЄВА НА 1951–1960 РР.»

Посилання на файл:

[Dodatok_1.pdf](#)

* Текст файлу знаходиться після додатків.

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547–593. Електронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

РІШЕННЯ КИЇВСЬКОГО МІСЬКВИКОНКОМУ

Посилання на файл:

[Dodatok_2.pdf](#)

* Текст файлу знаходиться після додатків.

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547–593. Електронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

ЛИСТ СЕКРЕТАРЮ К КПУ

Посилання на файл:

[Dodatok_3.pdf](#)

* Текст файлу знаходиться після додатків.

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547–593. Електронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

ПРОЕКТ ПОСТАНОВИ РАДИ МІНІСТРІВ УРСР ПРО СПОРУДЖЕННЯ В М. КИЄВІ РАДІОТЕЛЕВІЗІЙНОГО КОМПЛЕКСУ

Посилання на файл:

[Dodatok_4.pdf](#)

* Текст файлу знаходиться після додатків.

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547-593. Електронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

РІШЕННЯ КИЇВСЬКОГО МІСЬКВИКОНКОМУ ЩОДО ПРОЕКТУВАННЯ ПАРКУ КУЛЬТУРИ

Посилання на файл:

[Dodatok_5.pdf](#)

* Текст файлу знаходиться після додатків.

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547-593. Електронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА ДСО «АВАНГАРД»

Посилання на файл:

[Dodatok_6.pdf](#)

* Текст файлу знаходиться після додатків.

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547–593. Електронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

ЛИСТ Г. ВИШНЯКОВА З ПРОХАННЯМ УВІЧНИТИ ПАМ'ЯТЬ СВЯЩЕНОСЛУЖИТЕЛІВ, РОЗСТРІЛЯНИХ НКВД У 1937 Р. БІЛЯ ЛУК'ЯНІВСЬКОГО ЦВИНТАРЯ

Посилання на файл:

[Dodatok_7.pdf](#)

* Текст файлу знаходиться після додатків.

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547-593. Електронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

ПРОТОКОЛ ДОПИТУ СВІДКА РОЗСТРІЛІВ У БАБИНОМУ ЯРУ

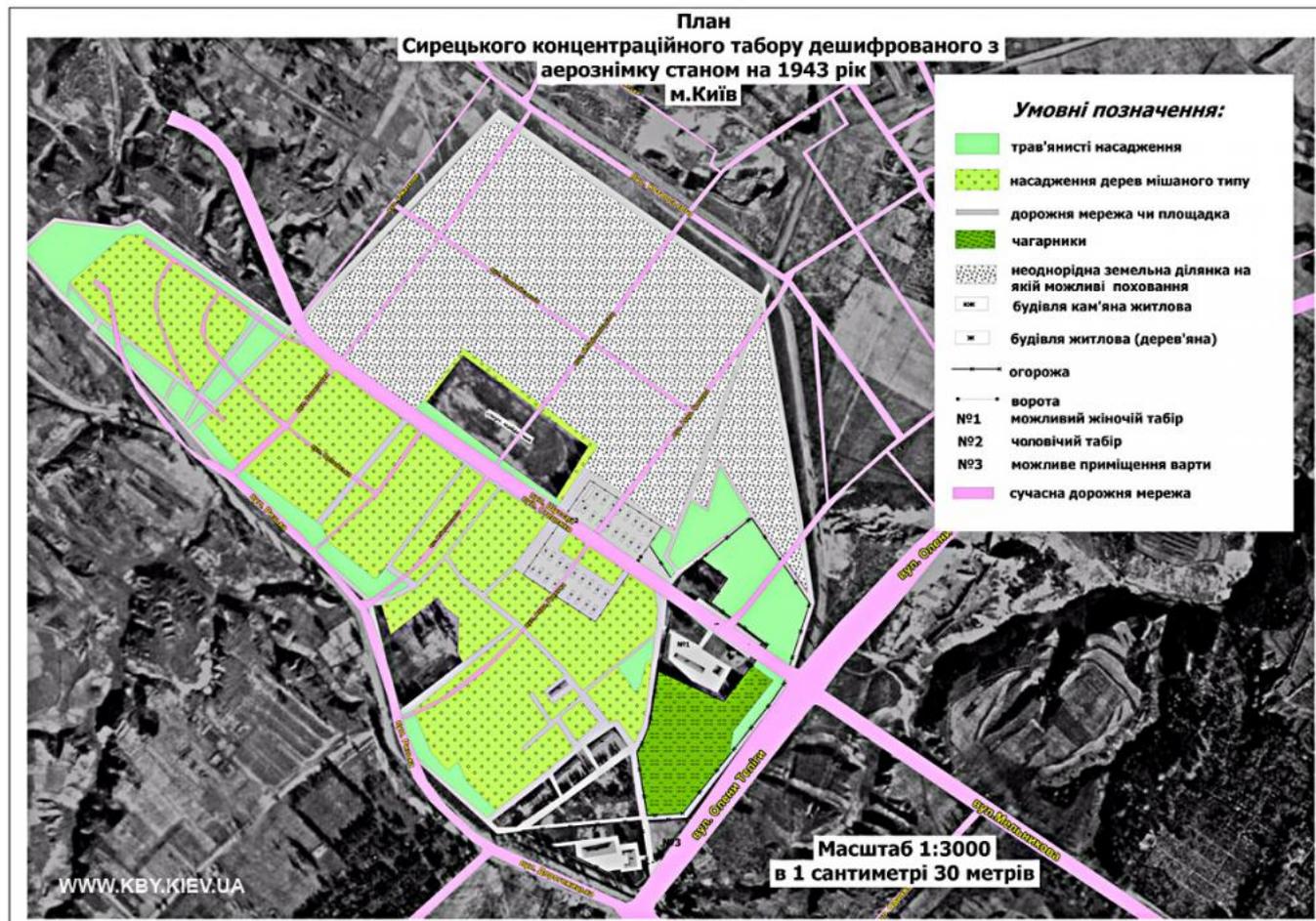
Посилання на файл:

[Dodatok_8.pdf](#)

* Текст файлу знаходиться після додатків.

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547–593. Електронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

СИРЕЦЬКИЙ КОНЦТАБІР НА ТОПОГРАФІЧНОМУ ПЛАНІ КИЄВА

Посилання на зображення/фото:

[Dodatok_9.jpg](#)

(Джерело: Четвериков Б. Методика создания ситуационного плана Сирецкого концентрационного лагеря по архивным аероматериалам. // Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва. - 2011. - Вип. II (22). - С. 184-187: <http://www.kby.kiev.ua/komitet/ru/reserve/art00086.html>)

ЛИСТ СЕКРЕТАРЯ ОБКОМУ ЩОДО ЗЕМЛЯНИХ РОБІТ

Посилання на файл:

[Dodatok_10.pdf](#)

* Текст файлу знаходиться після додатків.

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547–593. Електронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

ПРОЕКТ РІШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ КОМІСІЇ ЩОДО ЗАВЕРШЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ АВАРІЇ НАМИТИХ ЗЕМЛЯНИХ МАС У БАБИНОМУ ЯРУ

Посилання на файл:

[Dodatok_11.pdf](#)

* Текст файлу знаходиться після додатків.

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547-593. Електронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

КУРЕНІВСЬКА КАТАСТРОФА 1961 Р. ФОТО

Посилання на файл:

[Dodatok_12.pdf](#)

* Текст файлу знаходиться після додатків.

(Джерело: Куренівська трагедія 13 березня 1961 р. у Києві: причини, обставини, наслідки. Документи і матеріали / упор. В. М. Даниленко (кер.), В. О. Крупина, М. К. Смольницька, Н. М. Хоменко. – Київ: Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2012. – С. 402–403)

Додаток 1

З «ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ ДЕСЯТИРІЧНОГО ПЛАНУ МІСЬКОГО
БУДІВНИЦТВА М. КИЄВА НА 1951–1960 РР.»

[1950 з.]

Основные положения десятилетнего плана городского строительства г.
Киева на 1951 – 1960 гг.

I. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Десятилетний план городского строительства, являясь органической частью генерального плана реконструкции г. Киева, разработанного на период 20–25 лет, имеет целью его последовательное осуществление на основе указаний Партии, Правительства и товарища Сталина о построении коммунизма в нашей стране. При составлении десятилетнего плана учитываются следующие принципиальные положения, на основе которых конкретизируется объем строительства и разрабатывается перечень и размещение основных объектов строительства г. Киева:

а) полное завершение восстановительных работ по всем отраслям городского хозяйства Киева, пострадавшим от немецко-фашистских захватчиков [...];

б) реконструкция городского хозяйства Киева на новой технической основе, отвечающей высокому уровню передовой отечественной техники;

в) значительное повышение материально-бытовых и культурных условий жизни трудящегося населения города, в частности широкий разворот жилищного строительства.

2. Рост населения Киева

Общая численность постоянного гражданского населения Киева, составляющая в настоящее время 838 тысяч человек, достигнет к концу десятилетия 1951–1960 гг. – 1 млн. человек.

Таким образом, предусматривается средний ежегодный прирост населения порядка 15 тысяч человек. Запроектированный прирост населения, включающий в себя как превышение рождаемости над смертностью, так и приток населения извне, является вполне реальным и кладется в основу всех расчетов развития городского хозяйства.

[...]

Наиболее значительные массивы жилищного строительства проектируются в следующих районах: Печерск, Зверинец, район ул. Пархоменко, б. Кадетская Роща (строительство завода телеаппаратуры), район ул. Борщаговской и хут. Отрадного (строительство метро, газопровода Дашава–Киев, завода им. Лепсе и др.), район ул. Совской и Большой Васильковской на Сталинке, Батыева гора, Сырец, Багринова гора, хут. Нивки и Дегтяры; на левом берегу Днепра – Соцгород, Старая и Новая Дарница, район ДВРЗ и другие.

[...]

20. Гидротехнические работы

Интенсивный рост производства киевских кирпичных заводов виден на следующих данных.

Производство кирпичных заводов МПСМ УССР в Киеве в млн. штук условного кирпича:

	1945 г.	1948 г.	1949 г.
Корчеватское заводоуправление	4,0	28,1	33,6
Сталинское заводоуправление	3,5	8,9	11,6
Петровское заводоуправление	2,1	10,1	17,3

Пироговский завод № 10 (новый)	–	–	3,5
Корчеватский пром. экспериментальный завод сухого прессования	–	–	9,9

Еще большее развитие получают кирпичные заводы Киева в 1950 году. По плану этого года производство Корчеватского заводоуправления составит 44,4 млн. шт. кирпича, Сталинского заводоуправления 11,7 млн. шт., Петровского заводоуправления 31,7 млн. шт., Пироговского завода 12,7 млн. шт., Корчеватского пром.-экспериментального завода – 11 млн. шт.

[...]

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547–593. Электронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

Додаток 2

РІШЕННЯ КИЇВСЬКОГО МІСЬКВИКОНКОМУ

28 марта 1950 г.

Решение № 582

Исполнительного Комитета Киевского Городского Совета депутатов
трудящихся

По вопросу разрешения Петровскому заводууправлению кирпичных заводов
№ 1 и № 2 МПСМ УССР транспортировать вскрышные породы в отроги
Бабьего Яра в Подольском районе

Учитывая необходимость выполнения вскрышных работ в карьерах
кирпичных заводов № 1 и № 2 и целесообразность замыва отрогов Бабьего Яра,
благодаря чему можно будет между Лукьяновкой и Куреневкой наладить
удобное транспортное сообщение.

Исполнительный Комитет Городского совета депутатов трудящихся –
ПОСТАНОВИЛ:

§ 1. Утвердить проект и порядок организации гидроотвалов для карьеров
Петровских заводов за указанным проектом.

§ 2. Для организации нормального стока осветленных вод обязать
завоуправление Петровских кирпичных заводов спускать осветленные воды
в ручей «Бабий Яр» и обеспечить нормальный пропуск этих вод путем очистки
ручья и соответствующей его эксплуатации.

Заместитель председателя Исполкома
Киевского Городского Совета депутатов трудящихся
(Ф. Лукиенко)

Секретарь Исполкома
Киевского Городского Совета депутатов трудящихся
(С. Мельник)

Копия с копии верна:

Зав. протокольной частью АСИА УССР

(Т. Ясиненко)

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547–593. Электронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

Додаток 3

ЛИСТ

Письмо председателя Постройкома УНР-464 треста «Стальмонтаж-2» Б. Азарова секретарю ЦК КПУ А. Кириченко о прокладке дороги с Лукьяновки на Сырец

13 октября 1954 г.

СЕКРЕТАРЮ ЦК КПУ

Уважаемый товарищ КИРИЧЕНКО!

По инициативе товарища Н. С. Хрущева в 1947 году в Киеве создан городок строителей – поселок Сырец. В настоящее время на Сырце проживает более 3 тысяч человек строителей, рабочих Киевгаза, завода Укркабель, Мотозавода и индивидуальных застройщиков.

К сожалению, после отъезда из г. Киева товарища Н. С. Хрущева, внимание городских организаций к нуждам жителей Сырца сильно ослабло. Так, на поселке нет школы, детсада, яслей, аптеки, больницы, зимнего кино, недостаточна торговая сеть. Но главным бичом жителей Сырца является транспорт. Рабочие-строители неоднократно писали в Горсовет о необходимости постройки троллейбусной или трамвайной линии, которые связали бы Сырец с городом. Постройка такой дороги не только крайне необходима, но и легко осуществима. Так, для того, чтобы маршрут № 4 троллейбуса соединил Лукьяновку с Сырцом, необходим небольшой путепровод через «Бабий Яр» и менее 1 километра трассы.

На территории поселка уже построена асфальтированная дорога, по ней курсирует автобус (маршрут № 4), но работа автобуса из-за крайней безответственности работников Горавтоуправления ни в какой степени не обеспечивает потребностей жителей Сырца. Из 4 машин, находящихся на линии согласно графика, в действительности утром (с 6 до 9) и вечером (после 16-00),

как правило, курсируют только 2–3 машины. Поскольку утром в город едут кроме рабочих и служащих еще большое количество детей в школу и детсад, попасть в автобус невозможно, дети опаздывают в школу, взрослые – на работу. Неоднократно писались жалобы на отвратительную работу автотранспорта на маршруте Лукьяновка–Сырце, на издевательское отношение к потребностям жителей Сырца работников автоуправления, однако – результатов это не дало. Положение усугубляется приближением зимы.

Необходимо наконец-то включить в план 1955 года строительство троллейбусной линии Лукьяновка–Сырце.

Необходимо безотлагательно обеспечить бесперебойную работу автобусов на этом маршруте, для чего нужно выделить вместо 4-х – шесть автобусов (по крайней мере в утренние и вечерние часы) и организовать диспетчерский пункт на Лукьяновке, что обеспечит выполнение графика движения автобусов и избавит жителей Сырца от мытарств, которые легко избежать.

Я обращаюсь к Вам, как к депутату Верховного Совета СССР, как к секретарю ЦК КПУ с убедительной просьбой принять надлежащие меры для прекращения безобразий в работе городского транспорта на маршруте Лукьяновка–Сырце, для улучшения быта большого коллектива советских людей.

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547–593. Электронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

Додаток 4

**ПРОЕКТ ПОСТАНОВИ РАДИ МІНІСТРІВ УРСР ПРО СПОРУДЖЕННЯ В М.
КИЄВІ РАДІОТЕЛЕВІЗІЙНОГО КОМПЛЕКСУ**

[3 лютого 1962 р.]

Проект

РАДА МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Постанова №

1. Визнати необхідним спорудження в м. Києві радіотелевізійного комплексу.

2. Zobov'язати виконком Київської міської Ради відвести для будівництва радіотелевізійного комплексу ділянку землі площею 10 га в Дарницькому районі навпроти зупинки метро, а для радіостанції і щогли телецентру на території військового кладовища в кінці вулиці Мельника.

3. Zobov'язати Комітет по радіомовленню і телебаченню при Раді Міністрів УРСР протягом шести місяців подати на затвердження Ради Міністрів УРСР планове завдання на виготовлення проекту радіомовного комплексу.

4. Zobov'язати Держплан УРСР і Комітет по радіомовленню і телебаченню при Раді Міністрів УРСР протягом шести місяців розробити пропозиції і внести їх у Раду Міністрів УРСР щодо строків проектування та будівництва, а також про порядок фінансування спорудження радіотелевізійного комплексу.

5. Zobov'язати Держплан УРСР починаючи з 1962 року щорічно передбачати виділення Міністерству зв'язку УРСР капітальних вкладень для виконання робіт, передбачених у постанові Ради Міністрів УРСР за № 1430/75 від 31.VIII.60 р.

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547–593. Електронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

Додаток 5

РІШЕННЯ КИЇВСЬКОГО МІСЬКВИКОНКОМУ ЩОДО ПРОЕКТУВАННЯ
ПАРКУ КУЛЬТУРИ

15 жовтня 1963 р.

Рішення № 1603

ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ДЕПУТАТІВ
ТРУДЯЩИХ

Про проектування парку культури і відпочинку на території ліквідованого
Староєврейського і Караїмського кладовища

Для будівництва парку культури і відпочинку на території, яку
займало Староєврейське кладовище, виконавчий комітет міської Ради депутатів
трудящих

ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Відвести Управлінню зеленої зони територію бувшого Старо-єврейського, Караїмського кладовищ, Бабйого та Реп'яхового ярів під будівництво парку культури та відпочинку.

2. Зобов'язати інститут «Київпроект» (тов. Шило) виготовити проектно-кошторисну документацію на будівництво парку культури і відпочинку на відведеній території.

3. [...].

4. Зобов'язати проектно-кошторисну контору Міськжитлоуправління (тов. Ніколаєв) терміново виготовити кошторис на ліквідацію Старо-єврейського кладовища, погодивши обсяг робіт з конторою поховального обслуговування.

5. [...]

6. Міськфінвідділу (тов. Баратов) передбачити в 1964 році фінансування робіт по ліквідації Староєврейського та Караїмського кладовищ.

7. [...]

8. Дозволити комбінату виробничих майстерень організувати на вільній території військового кладовища тимчасовий цех по реєстрації та реалізації пам'ятників.

9. [...]

10. Просити Раду Міністрів УРСР дозволити в 1963 році проектування парку відпочинку на місцях Староєврейського і Караїмського кладовищ, Бабйого та Реп'яхового ярів.

Заст. голови виконавчого комітету
Київської міської Ради депутатів трудящих

Г. Аркадьєв (підпис)

В.о. секретаря виконавчого комітету
Київської міської Ради депутатів трудящих

Г. Баратов (підпис)

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547–593. Электронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

Додаток 6

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

[1964 г.]

Пояснительная записка

к проекту привязки спортивного корпуса ДСО «Авангард»

на ул. Мельника № 88

Участок под строительство спортивного корпуса отведен в соответствии с решением Исполкома Киевского Горсовета № 1017 от 28.VII.1964 года на территории бывшего кладбища, в настоящее время реконструируемого под районный парк Шевченковского района, и войдет как составная часть спортивного сектора будущего парка.

[...]

Рельеф участка относительно спокойный с понижением в северном направлении.

К привязке принят типовый проект спортивного корпуса с двумя залами и бассейном тип 2С–09–8 (шифр 99–56/61), разработанный «Союзспортпроектом» в 1961 г.

[...]

Генплан участка предусматривает устройство подходов и подъезда к зданию, расчистку территории от излишней растительности с сохранением ценных пород деревьев. Для обслуживания спортивного корпуса предусмотрено устройство хозяйственного двора, где размещается котельная, которая будет обслуживать проектируемое здание и необходимую часть объектов будущего районного парка. Кроме того на территории хоздвора размещается ТП и мусоросборник.

В соответствии с плановым заданием заказчика возле главного здания спорткорпуса размещается теннисный корт и на перспективу намечено

размещение площадок для спортивных игр и летний открытый плавательный бассейн.

Кроме того, также на перспективу, предусмотрено размещение на территории строительства открытого искусственного катка с легко демонтирующимся тентом, по типу разрабатываемого в настоящее время у Дворца Спорта.

Архитектор
Лобода (подпись)

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547–593. Электронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

Додаток 7

ЛИСТ Г. ВИШНЯКОВА З ПРОХАННЯМ УВІЧНИТИ ПАМ'ЯТЬ
СВЯЩЕНОСЛУЖИТЕЛІВ, РОЗСТРІЛЯНИХ НКВД У 1937 Р. БІЛЯ
ЛУК'ЯНІВСЬКОГО ЦВИНТАРЯ

7 червня 2002 р.

Голові Управління охорони пам'яток
та культурного середовища м. Києва

Кухаренку Р. І.

Вишнякова Гаврила Олександровича

Прохання

Шановний Руслане Івановичу, звертається до Вас ветеран Великої Вітчизняної війни, пенсіонер Вишняков Гаврило Олександрович, син розстріляного в 1941 р. в Бабиному Яру настоятеля Свято-Троїцького храму, архімандрита Олександра Вишнякова, який в 1937 р. разом із сотнями інших священнослужителів перебував у Лук'янівській в'язниці.

Разом з моїм батьком в Лук'янівській в'язниці тортували відомого київського проповідника, настоятеля храму Миколи Доброго на Подолі отця Михаїла Єдлінського та професора богослов'я отця Олександра Глаголева, яких я знав особисто, та ще сотні інших невідомих негодних владі священнослужителів, яких звозили в «Лук'янівку» з усіх губерній.

Розстрілювали їх вночі, а рано-вранці відвозили грузовиком на Лук'янівське кладовище.

Дізнавшись про це, я, будучи 15-річним юнаком, у вересні місяці 1937 р. забрався на Лук'янівське кладовище і спостерігав здалеку за жахливим явищем, намагаючись впізнати серед загиблих свого батька.

Грузовик привозив тіла загиблих священнослужителів і монахів. Свідченням тому, що це були священники, було довге волосся та бороди, а також чорні підрясники. НКВДісти хватили їх за волосся і за бороди та стягували з

грузовиків, скидаючи в яр. За таким жахом я спостерігав досить довгий час, аж поки не дізнався, що мого батька відправили на заслання до бухти Нагаєво «Севвостлага».

До цього засвідчую, що поряд з 28 ділянкою Лук'янівського кладовища, 5–6 метрів від паркану, що збоку вул. Оранжевої, знаходиться Братська могила замордованих священнослужителів та монахів і сягає на 30–40 метрів вздовж вул. Оранжевої, поряд з павільйоном, де продають похоронну утварь.

На той час паркану не було, а де проходить вулиця, був яр, в який і скидували священнослужителів, а потім загортали землею.

Я підписуюся під цим листом і прошу Вас, як людину, яка свято охороняє святу історію багатостраждального міста Києва, вшанувати це святе місце пам'ятною каплицею. Передчасно дякую Вас і надіюся, що моє прохання буде вшановане. Дай Боже Вам щастя, здоров'я і многая літа.

[Г. Вишняков] (підпис)

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547–593. Электронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

Додаток 8

ПРОТОКОЛ ДОПИТУ

Из протокола допроса в НКВД в качестве свидетеля очевидца расстрелов в Бабьем Яру М. Луценко

15 ноября 1943 г.

Протокол допроса свидетеля Луценко Марии Сергеевны, 1911 г. р., ур. г. Киева, украинка, малограмотная, б/п, не замужняя, из крестьян, проживает на ул. Мельника, д. 96

[...]

Вопрос: Расскажите, Луценко, что вам известно о зверствах, производившихся в находившемся вблизи вашего дома «Бабьем Яру» немецкими захватчиками?

Ответ: Могу пояснить, что мне известно следующее: примерно в сентябре месяце 1941 г. я лично сама видела, когда немецкий карательный отряд вел группу пленных красноармейцев, которые были раздеты, за русское кладбище (Лукияновка). Сколько я не вела наблюдение, то уведенные туда, больше не возвращались.

На протяжении целой зимы 1941 г. гестапо вывозило людей за русское кладбище, но когда все то место было заполнено трупами, то уже видно было, что изменилось место свозки трупов «Бабий Яр» и где можно было наблюдать непрерывное движение закрытых машин, которые сопровождалась легковыми автомашинами с собаками. Часто мне приходилось видеть, как с автомашины выходили люди в исподнем белье и сейчас же можно было слышать выстрелы.

Однажды мне пришлось лично видеть весной в 1942 г. трупы расстрелянных граждан, которых немцы присыпали землей, какие именно люди, то сказать трудно, но было видно по одежде формы военнослужащих Красной Армии.

В июне или июле месяце 1943 г. видно было, как гестапо охранял заключенных советских граждан, которые занимались раскопкой ранее расстрелянных мирных граждан г. Киева, и их изжигали на кострах.

Вопрос: Луценко М. С., можете ли вы пояснить, что вам известно о евреях, которые были расстреляны в Бабьем Яру?

Ответ: Могу пояснить, что после того, как было объявлено всем евреям г. Киева явится на ул. Дехтяревскую и Лагерную, с ценными вещами и теплой одеждой, я лично видела, как уже немцы группами без вещей проводили евреев в Бабий Яр, и было слышно автоматические и пулеметные выстрелы и душераздирающие крики детей и женщин.

Все вещи, которые приносились евреями, немцы отбирали и складывали на кучи, после чего увозились, куда-то мне не известно.

[...]

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547–593. Электронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

Додаток 10

ЛИСТ СЕКРЕТАРЯ ОБКОМУ

Письмо секретаря Киевского промышленного обкома
КПУ В. Дрозденко первому секретарю ЦК КПУ П. Шелесту об обнаружении во
время земляных работ на ул. Грекова в г. Киеве останков жертв фашистских
оккупантов

7 октября 1964 г.

ПЕРВОМУ СЕКРЕТАРЮ ЦК КП УКРАИНЫ

товарищу ШЕЛЕСТУ П. Е.

Киевский промышленный обком КП Украины докладывает, что во время
земляных работ на ул. Грекова 18-а–22-а рабочими треста Киевгорстрой № 1
были обнаружены останки советских людей, зверски замученных фашистскими
оккупантами в период Великой Отечественной войны.

Предварительной проверкой установлено, что в данном месте была
расстреляна и замучена большая группа советских военнопленных,
содержавшихся в период оккупации в лагере военнопленных на Сырце.

Шевченковским райкомом КП Украины и райисполкомом была создана
комиссия, которая захоронила останки советских людей в пяти братских могилах
на Лукьяновском кладбище.

2 октября этого года на месте обнаружения останков советских людей
детьми был обнаружен кусок оргстекла размером 9 на 13 сантиметров со
следующей надписью на русском языке, нанесенной каким-то острым
предметом:

«Нас в подпольн. группе было 47 чел. Командир Афанасев Иван Фед. нас
арестовали всех на 1 ночь предатель (указывается фамилия). Осталось 2 судьба
их не извес это Морозюк Влдимер Василе безстрашный подрывник имя его хоть
и сотню лет проидет – должно быть увековечено как героя и солдата
русского. Надворский Виталий Франсович герой связист».

и далее:

«Мы коммунисты верим в дело Ленина, Сталина верим в победу над врагом. Нас расстрели подходить и наш черед. Командир сыну Жора мсти врагам. Я комисар майор Кудряшов Андрей Плато 1943 г. Нас ведут растел идут гады прощай родина».

По указанию обкома КП Украины создана комиссия при Киевском городском Совете депутатов трудящихся по дополнительному расследованию злодеяний фашистской охраны Сырецкого лагеря, выявлению возможных мест погребения расстрелянных советских людей, а так же проводятся выяснения обстоятельств деятельности подпольной группы и мероприятия по увековечиванию их памяти.

Секретарь Киевского Промышленного обкома КП Украины

В. ДРОЗДЕНКО (подпись)

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547–593. Электронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

Додаток 11

**ПРОЕКТ РІШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ КОМІСІЇ ЩОДО ЗАВЕРШЕННЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ АВАРІЇ НАМИТИХ ЗЕМЛЯНИХ МАС У БАБІНОМУ
ЯРУ**

[март 1961 г.]

Проект

СООБЩЕНИЕ

Правительственной комиссии об окончании расследования причин аварии намытых земляных масс в Бабьем Яру и мероприятиях по ликвидации последствий затопления и разрушений в районе Куреневки г. Киева

13 марта 1961 года в 8 ч. 30 мин. с верхней части Бабьего Яра произошло внезапное сползание значительной массы разжиженного грунта гидронамыва, затопившей площадь до 25 гектаров на окраине г. Киева в районе Куреневки.

Работы по замыву Бабьего Яра грунтами от вскрыши карьеров Петровских кирпичных заводов были начаты в 1950 году с целью ликвидации оврага и благоустройства этой территории, прилегающей к Сырецкому жилому массиву.

Согласно выводов привлеченных специалистов Академии наук УССР, Академии строительства и архитектуры УССР и проектных организаций, авария произошла в результате ошибок, допущенных в проекте, и нарушения технологии производства работ, производимых специализированным управлением № 610 Министерства строительства УССР, что привело к большому насыщению водой нижних слоев намыва и сосредоточению значительного количества воды в верховьях оврага.

В результате аварии разрушены или серьезно повреждены 22 частных одноэтажных деревянных дома, 5 двухэтажных и 12 одноэтажных деревянных

домов государственного жилого фонда и два одноэтажных общежития барачного типа. Общая площадь всех этих строений составляет 4774 кв. метра.

Подверглись разрушению производственные постройки трамвайного депо им. Красина, экспериментального завода «Укрпромконструктор» и стройдвора Управления капитальных ремонтов горисполкома. Площадь разрушенных и поврежденных цехов составляет 5900 кв. метров. Трамвайное депо подлежит полному, а завод «Укрпромконструктор» частичному восстановлению.

Были также повреждены и временно выведены из строя сети и сооружения энерго- и газоснабжения, водопровода и канализации.

При аварии выведены из строя 7 трамвайных вагонов, из которых 5 находились в трамвайном депо, один троллейбус, один автобус и 2 пожарных автомашины, прибывшие для откачки воды из затопленных подвалов.

Общий материальный ущерб от затопления и разрушений составляет 3,7 млн. рублей.

В районе аварии погибло 145 человек. Из 143 пострадавших и доставленных в больницы города, на 28 марта с. г. выздоровели 77 человек. Остальные находятся на излечении.

После аварии были немедленно организованы спасательные работы, в которых принимали участие воинские части Киевского гарнизона, пожарные команды, городская милиция, строительные организации и трудящиеся города.

Всем пострадавшим оказана медицинская помощь и выдано единовременное денежное пособие. Семьям, потерявшим домашнее имущество, выданы денежные средства на его приобретение. Выплачивается стоимость застрахованного имущества и построек. К 22 марта с. г. всем потерявшим жилье предоставлена жилая площадь в новых домах. Всего предоставлено 406 квартир жилой площадью около 12 тысяч квадратных метров.

Полностью восстановлены и функционируют все поврежденные коммунальные сети. Улица Фрунзе расчищена, по ней с 20 марта открыто

движение городского транспорта. В ближайшее время будет закончена расчистка и вывозка земляных масс с территории, подвергшейся затоплению.

По поручению ЦК КП Украины и Совета Министров УССР большой группой ученых и инженеров разрабатываются и в кратчайший срок будут осуществлены мероприятия, направленные на недопущение в будущем каких-либо оползневых явлений в Бабьем Яру. Уже проведены первоочередные работы по водоотводу и закреплению намытых земляных масс в Бабьем Яру, которые обеспечивают необходимую устойчивость гидронамыва.

Поручено также в ближайшее время разработать проекты и осуществить восстановление поврежденных зданий и сооружений и полной ликвидации всех последствий затопления.

Лица, виновные в происшедшей аварии, привлекаются к ответственности.

(Джерело: Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы: в 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий / составители: Татьяна Евстафьева, Виталий Нахманович. – Киев: Внешторгиздат, 2004. – 597 с.: ил.: карты. – Указатели: с. 547–593. Электронна версія книги доступна за посиланням: <http://www.kby.kiev.ua/book1/>)

Додаток 12

КУРЕНІВСЬКА КАТАСТРОФА 1961 РОКУ, ФОТО

(Джерело: Куренівська трагедія 13 березня 1961 р. у Києві: причини, обставини, наслідки. Документи і матеріали / упор. В. М. Даниленко (кер.), В. О. Крупина, М. К. Смольницька, Н. М. Хоменко. – Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2012. – С. 402–403)